

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Sovietinė armija: kovos už būvį pamokos

2012-10-01

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Patirtys

AUTORIUS: Regimantas Tamošaitis

DATA: 2012-10

Sovietinė armija: kovos už būvį pamokos

Regimantas Tamošaitis

Tomo Rechio prisiminimai iš tarnybos sovietinėje armijoje – unikalus epochos dokumentas ir įdomus, įtraukiantis pasakojimas. Tokių tikroviškų, realistinių paliudijimų apie rūsčią to meto būtinybę – visiems vaikinams pereiti armijos gernas, išverti „vyriškumo mokyklą“ – daugiau kaip ir neturime. Žinoma, sovietinės armijos tema mūsų literatūroje išnyra, bet atsitiktinai, o prisiminimų autentišką deformuoja meninės saviraiškos tikslai. Armija beletristikoje atrodo tarsi netikras pasaulis, lyg kokia fantastinė, sąlygiška realybė. Meninis armijos aprašymas dažniausiai neturi vertinimo jėgos, kūrybinė fikcija vaizduojamajam objektui suteikia savotišką alibi: atrodo, kad visa tai išgalvota, pramanyta, tik menininko vaizduotės vaisius, kuriuo nebūtina tikėti.

T. Rechio teksto vertė – jo realizmas, konkretumas, detalės jėga. Pasakotojas viską ryškiai prisimena, o ir pats yra gyvas, psichologiškai tikras: taip rekonstruojamas jauno žmogaus, patekusio į represinę sistemą, būsenos autentiškumas. Be to, T. Rechiui svarbu ne jo paties asmeninės peripetijos, o armijos sistema, siejama su visa sovietinio gyvenimo realybe. Tą sistemą jis vaizduoja nuosekliai, metodiškai, o kartu įdomiai. Nuo lyg nereikšmingų realybės išvalgų nuolatos einama prie dėsningumo, klausiama apie priežastis, rekonstruojama sistema. Empiriškai turtingą medžiagą, kuri dėl savo įvairovės ir neįprastumo šiaip slysta iš loginio mąstymo, autorius pačiumpa tarsi „ežio pirštinėmis“, suvaldo išpūdžių chaosą ir parodo sovietinės armijos pasaulį kaip sistemą, kurią jau galima pateikti proto teismui.

T. Rechio prisiminimuose vis dėlto esama ir subjektyvumo, tačiau jis suvaldytas ir tikslingas, neiškraipo objektyvaus pasakojimo. Autorius ne tik stebi tikrovę, bet ir reflektuoja save, tyrinėja savastį ekstremalioomis aplinkybėmis: kaip jaunas žmogus patiria netikėtus išbandymus, ką jaučia susidurdamas su jam neįprastais dalykais, kaip

elgiasi ribinėse situacijose. Sovietinės armijos pasaulis jaunam žmogui yra neįprastas, keistas, ir jis stebimas ironišku žvilgsniu, kuriant distanciją tarp pasakotojo ir realybės (analogiškas santykis su nežmoniška realybe kuriamas B. Sruogos „Dievų miške“). Ta distancija pasakotojui suteikia racionalaus vertintojo statusą. Nes jis stovi atskirai, neįsitraukia. Taip pat atsiranda ir ironiška savistaba, nes pasakotojas reflektuoja savo kironiškumą, naivumą, mėginimus susigaudyti ir išgyventi. Ši autoironija yra savižinos būdas. Atrodo, kad armijos „vyriškumo mokykla“ pasakotojui padėjo suvokti savo europietišką tapatybę.

Nors sovietų armijoje tarnavau beveik tuo pačiu metu kaip ir autorius (visa tai patyriau 1975–1977 metais, Tomas – 1973–1975 metais), jo prisiminimai padėjo man suvokti, kas iš tikrųjų buvo armija, nes jos visumos tuo metu nesugebėjau įžvelgti. Tačiau visos T. Rechio aprašytos detalės man labai gerai žinomos, jos – absoliučiai autentiškos.

Pirma suvokta tiesa: sovietinė armija buvo jokia armija, o tiesiog milžiniška darbo stovykla – totalitarizmo sistemos ir ideologijos dalis. Per šį darbo stovyklos mechanizmą privalėjo pereiti beveik visa vyriškoji imperijos gyventojų dalis. Tikslas – darbu ir muštru disciplinuoti vyriškąją visuomenės dalį, priversti žmones pajusti sistemos galybę ir ideologiškai juos apdoroti. Iš armijos jaunimas grįždavo jau tikrai kitoks: be idealistinių fantazijų, be romantikos, išmokytas prisitaikyti, besirūpinantis praktiniu išgyvenimu. Žodžiu, valstybei patogi, lengvai manipuluojama socialinė medžiaga.

Karinis parengimas buvo regimybė, iliuzija. Tik karinė uniforma ir trys privalomi šūviai poligone, tarnybos pradžioje, formaliai reikalingi karinei priesaikai priimti. Visa vadinamoji karinė tarnyba – dveji metai nuolatinio, kasdienio, nepaliaujamo darbo. Esminis vadovaujančio personalo rūpestis – rasti kareiviams darbo, kad neturėtų laiko sau. Taip formuojama mašinos sraigtelio psichologija. Nes tie kareivio darbai dažniausiai būdavo nelabai reikalingi, ekonomiškai nenaudingi, bet užtat labai tikslingi kaip ideologinė priemonė. Jie gniuždydavo žmogų beprasmiškumu, versdavo pajusti asmens bejėgiškumą. Jokios laisvos valios, jokios iniciatyvos ir principų, tik paklusnumas ir apskrumo ugdymas. Įvykdyti įsakymą privalai bet kokiomis, kartais net absurdiškomis priemonėmis, nes įsakymas ir paklusimas – svarbiau už viską. Paradoksas: grėsminga, bet kariauti nesugebanti sovietinė armija...

Svarbiausios pamokos toje šlovingoje armijoje būdavo politinis mokymas (politzianatija). Tai irgi tikslinga: brutali ir primityvios kasdieniškos egzistencijos fone komunizmo ideologija buvo bene vienintelė racionalumo forma, vienintelis idealizmas, ir kartais juo būdavo tikima kaip visai įmanomu žmogiškojo gyvenimo keliu. Iš vienos pusės – brutali tikrovė, iš kitos – tauri komunistinės ateities žmogaus vizija. Verta pasistengti ir ateiti į protą...

Po sovietinės armijos jauni žmonės dažnai smarkiai pasikeisdavo: būdavo griežti, nepakantūs tiems, kurie kitaip mąsto, kitaip elgiasi ar rengiasi. Armija susemdavo bohemiškas laisvo jaunimo mases, o sugražindavo visuomenei rikiuotės išmuštruotus individus. Žmoguje būdavo sunaikinamas kažkoks svarbus laisvės ir spontaniškumo elementas, nuslaptinta svajonės ir fantazijos jėga. Užkrėsti totalitarizmo bacilomis, pajutę jėgos struktūrų magišką galią buvę kareiviai ir pilietinei visuomenei taikydavo

rikiuotės bei kareivinių standartus.

Kita armijos prisiminimų pamoka – egzistencinė, parodanti humanistinės civilizacijos trapumą. Tai iš esmės antropologinė T. Rekių išvalga, kad izoliuotos individų bendruomenės, dirbtinai atskirtos nuo civilizuotos visuomenės (armija, kalėjimas), negali egzistuoti neapibrėžtai, chaotiškai. Uždaros bendruomenės ima dėsningai struktūruotis, jose imanentiškai formuojasi hierarchinės jėgos struktūros. Jas sudarantys individai savaime grupuojasi į valdančiuosius ir valdomuosius, į ponus ir vergus.

Hierarchinės struktūros uždaroje bendruomenėje formuojasi ne civilizuotais būdais, o tarsi atkrentant į pirmą laiką, grįžtant prie laukinės gamtos dėsnių: tai natūrali atranka, kova už būvį, kurioje išlieka stipriausi. T. Rekių tokia logika suvokia kaip universalią ir daro prielaidas, kad visose armijose vyksta panašūs procesai. Jų brutalumo laipsnis priklauso tik nuo bendruomenės izoliacijos stiprumo. Dabartinėje kariuomenėje izoliacija mažesnė, todėl jos turėtų būti kiek humaniškesnės, tačiau dėsniai turėtų veikti tie patys. O kapitalizmas gal sustiprina ir tiesioginę armijos paskirtį: žmonės čia surenkami kariniam parengimui, o ne beprasmiškam ir ekonomiškai nerentabiliam darbui.

Taigi sovietinė armija lyg nutrina humanistines žmogaus reikšmes ir išlaisvina žvėrį, sankcionuoja grubią jėgą ir skatina „valią valdyti“. Tokia ir yra „vyrškumo mokykla“ esmė. Perėjęs šią mokyklą asmuo nebeturi kažkokių aukštų idėjinių orientyrų, jis didžiuojasi savimi, kad ištvėrė iniciacinius žiaurios vyrškumo išbandymus, siekia, kad jo įgytą statusą pripažintų kiti, ir bus nepakantus visiems, kurie tą jo galią ir valią ignoruos. Todėl jau savaime armijos ugdytinis palaikys jo valią bei reikšmę sukūrusią totalitarizmo sistemą ir bus priešiškas visiems, kuriems ta santvarka nepatinka. Rūstus ir lojalus sovietų imperijos pilietis – štai koks bus sovietinės darbo stovyklos produktas. Bent jau toks turėjo būti.

Tačiau yra ir gilesnė žmogaus prigimtis, kuri tokiam nužmoginimui priešinasi, yra kritinis mąstymas, kuris neleidžia paklusti, o analizuoja ir demaskuoja.

T. Rekių prisiminimų pamoka tokia pati, kaip ir J. Ortegos y Gasseto perspėjanti filosofija: civilizacija mums atrodo kaip nekintanti duotybė, bet iš tikrųjų tai labai plonas mūsų pasaulio sluoksnis. Bet kokio sutrikimo, socialinių ar politinių katastrofų metu šis sluoksnis gali suplyšti ir tada žmoguje išlaisvinamas žvėris, pasaulyje prasiveria chaoso gaivalai, ir mes liekame vieni savo laukinėje kovoje už būvį: arba aš tave, arba tu mane. Kaip ir „Dievų miške“, kur budeliais tampa iki karo buvę visiškai padorūs eiliniai piliečiai, tiesiog paprasti valstybės žmonės.